

מבוא

לתלמיד/ה שלום, ותודה שבחרת לקנות ספר זה.

מטרתו של הספר לשמש לך כלי נוח ומעולה להכנה לבחינת הבגרות ביחידת הספרות לבתי הספר הדתיים (שאלון 9181) במועד קיץ תשע"ט שיחול בי"ד בסיוון תשע"ט (17.6.19), יהי רצון שהספר אכן יצליח למלא את ייעודו ואת מטרתו - שתהיה לך בחינת בגרות מצוינת ומוצלחת בציון גבוה.

מבנה שאלון הבגרות ותוכן הספר

סדר היצירות בספר נקבע בהתאם למבנה בחינת הבגרות:

הפרק הראשון בבחינה

פרק זה כולל את שאלות 1-3, ועוסק בסיפורת. הפרק כולל שאלה אחת על מעשה חכמים ושתי שאלות על סיפור קצר. מתוך שלוש השאלות בפרק הראשון יש לענות על שאלה אחת (25 נקודות).

יש לציין כי על פי ההוראות (המופיעות בתחילת הבחינה) נאסר להביא יצירות מודפסות (כמו סיפורים קצרים) לבחינה. עם זאת, בשאלה הראשונה שבבחינה הקרובה אשר תעסוק במעשה החכמים "בתו של רבי עקיבא והנחש", יופיע מעשה החכמים במלואו (גם בספר הוא כמובן מופיע במלואו).

לכן בספר יש סיכום מקיף על **מעשה החכמים: "בתו של רבי עקיבא והנחש"**, הברור ביותר והמומלץ למענה על השאלות בפרק הראשון.

נוסף על כך מופיע סיכום מקיף על הסיפור הקצר **"כינורו של רוטשילד"** מאת צ'קוב, כדי לתת לך אפשרות מענה נוספת.

הפרק השני בבחינה

פרק זה כולל את שאלות 4-12, ועוסק ביצירות מאת עגנון ובדרמה. מתוך תשע השאלות בפרק השני יש לענות על שאלה אחת (35 נקודות). בין תשע השאלות בפרק תופיע בוודאות שאלה ספציפית על הנובלה "תהילה", ועוד שאלה ספציפית על הדרמה "אנטיגונה" מאת סופוקלס.

לכן בספר יש סיכום מקיף על **הנובלה "תהילה" מאת עגנון** ועל **הדרמה "אנטיגונה" מאת סופוקלס**. בפועל בבחינה יש לכתוב רק על אחת משתייהן, והבחירה נתונה לך.

יש לציין כי ללימוד יצירות אלו דרושה קודם כול קריאה יסודית שלהן, וזו האחריות שלך. אני מצדי אשתדל לשכנע אותך לעשות זאת, ולא להסתפק בקריאת הסיכומים בלבד.

- כדי להצליח לכתוב תשובת מצוינת בבחינת הבגרות לא מספיק לקרוא רק את הסיכום. הבוחן שקורא את בחינת הבגרות שכתבת מבין מיד אם קראת את היצירה במלואה או לא.
- אני מזכיר כי על פי ההוראות (המופיעות בתחילת הבחינה) אין אפשרות להביא יצירות מודפסות לבחינה, לכן ידע מקיף של פרטי היצירה הוא הכרחי, כדי להימנע מטעויות מביכות.
- מעבר לכך, מדובר ביצירות נפלאות מעניינות וממש לא ארוכות. אפשר להשלים את קריאתן בימים ספורים.

הפרק השלישי בבחינה

פרק זה עוסק בשירה, ויש לענות על שתי שאלות (לכל שאלה 20 נקודות). יש לשים לב כי הפרק השלישי מחולק לשניים:

החלק הראשון בפרק השירה

יש לענות על שאלה אחת משאלות 13-16, הכוללות שירים משירת ימי הביניים ומשירת ביאליק. בספר יש סיכום מקיף על שני שירים משירת ימי הביניים: **"ישנה בחיק ילדות"** מאת רבי יהודה הלוי, **"ראה שמש"** מאת רבי שלמה אבן גבירול. נוסף על כך מופיע סיכום מקיף על השיר **"הכניסיני תחת כנפך"** מאת ח"נ ביאליק. בפועל בבחינה יש לענות על שיר אחד מבין השלושה שמופיעים בספר. חשוב לציין כי השיר מופיע בשאלה, ואין צורך לזכור אותו בעל פה.

החלק השני בפרק השירה

יש לענות על אחת משאלות 17-20. שאלות אלו מתייחסות לארבעה נושאים בשירת המאה ה-20:

- (1) אדם מול בוראו
- (2) שירים בצל השואה
- (3) זוגיות ואהבה
- (4) אדם וזהותו

כל שאלה משאלות 17-20 כוללת שני סעיפים:

- בסעיף א על התלמיד לענות לשאלות על שיר שמופיע בבחינה (בתוכנית הלימודים הוגדר מראש השיר שיופיע בכל נושא).

- בסעיף ב על התלמיד לענות לשאלות על שיר נוסף שלמד בנושא (השיר נמנה עם רשימה שהוגדרה מראש). שיר זה איננו מופיע בבחינה, ויש לזכור אותו בעל פה. מתוך ארבעת הנושאים שבחלק זה בספר יש מענה לשני נושאים:
- בנושא "זוגיות ואהבה" יש סיכום מקיף על השיר **"נפרדנו כך" מאת לאה גולדברג**. השיר הנוסף בנושא "זוגיות ואהבה" (שנועד לסעיף ב' בשאלה) הוא **כאשר היית פה" מאת זלדה**.
- בנושא "אדם וזהותו" יש סיכום מקיף על השיר **"פיגומים" מאת ארז ביטון**. השיר הנוסף בנושא "אדם וזהותו" (שנועד לסעיף ב' בשאלה) הוא **"שני יסודות" מאת זלדה**.

לסיכום

- בבחינה יש לענות על ארבע שאלות. לפי המלצתי, על הבחינה שלך להיראות כך:
- שאלה מן הפרק הראשון - מעשה מספרות חכמים: "בתו של רבי עקיבא והנחש".
 - שאלה מהפרק השני - "תהילה" מאת עגנון או הדרמה "אנטיגונה" מאת סופוקלס.
 - שתי שאלות מהפרק השלישי - שאלה אחת על שירת ימי הביניים או על שירת ביאליק. שאלה שנייה על אחד משני הנושאים הבאים: "זוגיות ואהבה" או "אדם וזהותו".

כיצד כותבים תשובה לשאלת בגרות?

- נתחיל בהנחת יסוד פשוטה וברורה: כפי שהכנה לריצת מרתון חייבת להתחיל בריצות שהולכות ומתארכות עד לאורך המלא של המרתון, כך גם הכנה לבגרות חייבת לכלול כתיבת תשובות לשאלות בגרות, עד לסימולציה מלאה המדמה את הבחינה בהיקפה ובזמן המוקצב לה.

- איך ניגשים למשימה של כתיבת תשובה? ראשית יש להכיר את היצירה היטב, לקרוא אותה ואת הסיכום בקריאה מעמיקה, ולא להסתפק בקריאה ברפרוף. בספר ישנן דוגמאות רבות לתשובות לשאלות בגרות. חשוב לעבור עליהן היטב ולהיעזר בהן.
- לאחר שחשים כי אנו מכירים היטב את היצירה, יש לגשת למלאכת הכתיבה על פי המבנה הבא:

א. פתיחת התשובה

הפתיחה כוללת את שם היצירה, את שם המחבר, את סוגת היצירה (מעשה חכמים, נובלה, דרמה, שיר משירת ימי הביניים, שיר משירת המאה ה-20) ותיאור ראשוני וכללי של היצירה, שנותן הכנה להמשך ומשרת את גוף התשובה.

ב. גוף התשובה

זהו החלק החשוב ביותר כי הוא המענה לשאלה עצמה. חשוב לענות על כל מרכיבי השאלה, ולהיזהר שלא להחסיר אף מרכיב (לכן אני ממליץ לסמן בדף הבחינה את מרכיבי השאלה השונים במספרים וגם להדגיש כל מרכיב בצבעים שונים). בגוף התשובה יש להשתמש בלשון השאלה, וכך תהיה התשובה מכוונת במדויק למה שנשאלת עליו. חשוב להביא מן היצירה דוגמאות התומכות בתשובה. אם מדובר בשיר שכתוב בבחינה, אפשר ואף חשוב לצטט ולהסביר את הציטוט. כך גם ניתן עוד נפח ועומק לתשובה.

ג. סיכום

השלב האחרון בתשובה. שלב זה תמיד מתחיל במילה "לסיכום". בסיכום אנו חוזרים על עיקרי התשובה, ומוסיפים תוספת קטנה של משמעות, כדי שלא תתקבל תחושה שאנו רק חוזרים על עצמנו, וכדי לסיים את התשובה בהתרשמות מאמירה משמעותית וחזקה.

• טיפים חשובים

- אין להאריך יותר מדי בפתיחה. על הפתיחה להיות קצרה במידה משמעותית מגוף התשובה.
- לשים לב שאנו משתמשים ברובד הלשוני המתאים. לא חייבים להשתמש בשפה גבוהה, אך ממש לא מתאים להשתמש בסלנג או בשפה נמוכה.
- לשים לב שאנו לא חוזרים על עצמנו רק כדי לתת נפח לתשובה.
- חשיבה מקורית והבעת עמדה אישית נותנות ערך מוסף לכתיבה, ומעלות את הציין. לכן חשוב שהן יופיעו בכל תשובה. עם זאת, חשוב שהדעה המובעת תהיה מנומקת ומבוססת באופן סביר והגיוני על הכתוב ביצירה.

הנחיות להכנה לבחינה

• הכרת הבחינה

כדי להכיר את הבחינה ולהבין את המבנה שלה, צריך מן הסתם לראות אותה. כיצד? פשוט מאוד:

- ◆ יש להיכנס לרשת האינטרנט ולחפש בגוגל: "שאלוני בחינה".
- ◆ יש להיכנס לתוצאה הראשונה בחיפוש, שבה מופיע אתר "מאגר בחינות בגרות" של משרד החינוך.
- ◆ באתר זה של משרד החינוך יש מערכת חיפוש, ובה יש להזין את סמל השאלון: "9181 ספרות". כך אפשר לראות את ארבעת השאלונים מן השנתיים האחרונות (לפני כן היה סמל שאלון אחר).
- ◆ יש להיכנס לקישור של כל אחד מארבעת השאלונים ולקרוא אותם בעיון.

• עמידה בזמנים

עניין חשוב ואף קריטי הוא נושא הזמנים. על פי ההוראות, משך זמן הבחינה הוא רק שעה וחצי (90 דקות), וחשוב מאוד להפנים את הנתון הזה ולהיערך אליו כראוי. ביחס למשימות שבבחינה שעה וחצי הן זמן לא רב, ואם אין לך הקלה של הארכת זמן, אז הבחינה היא בהחלט בלוח זמן לחוץ.

התקלה שעלולה לקרות היא שלא תספיק/י לסיים את הכתיבה. לכן חשוב מאוד לתרגל חלוקת זמנים ולא לחרוג ממנה!! להלן חלוקת הזמן המומלצת:

- ◆ 20 דקות לשאלת הפרק הראשון (מעשה חכמים).
- ◆ 25 דקות לשאלת הפרק השני (תהילה או אנטיגונה).
- ◆ 20 דקות לשאלה הראשונה בפרק השלישי (שירת ימי הביניים או ביאליק).
- ◆ 25 דקות לשאלה השנייה בפרק השלישי (שני שירים בנושא "אהבה וזוגיות" או בנושא "אדם וזהות").

• סימולציות

לאחר סיום הלימוד בספר שכולל גם תרגול שאלות יש לתרגל את שני שאלוני הבגרות האחרונים (קיץ תשע"ז, חורף תשע"ז). יש להדפיס אותם בשלמותם ולענות עליהם באופן מלא, על פי כל ההוראות הכתובות בהם.

חשוב מאוד לא לוותר, ולענות על הבחינה בשעון עצר ("סטופר"), למדוד זמנים, ולעבוד בהתאם לחלוקת הזמנים.

פרק ראשון — סיפורת

מעשה חכמים מספרות התלמוד והמדרש: בתו של רבי עקיבא והנחש

לרבי עקיבא הייתה בת,
אמרו לו הכלדיים (= רואים בכוכבים): אותו היום שנכנסת לבית החופה
מכיש אותה נחש, והיא מתה.
היה דואג על הדבר הרבה.
אותו היום נטלה את המכבנה, נעצה אותה בסדק.
קרה שישבה (= שננעצה) בעינו של נחש.
בבוקר, כשנטלה אותה, נסרך ובא הנחש אחריה.
אמר לה אביה, מה עשית.
אמרה לו, בערב בא עני, קרא בפתח,
והיה כל העולם טרוד בסעודה
ואין שומע לו.
קמתי אני, נטלתי את מנתי שנתתם לי ונתתיה לו.
אמר לה: מצווה עשית.
יצא רבי עקיבא ודרש "וצדקה תציל ממוות" (משלי י', 2)
ולא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה.
(מעובד על פי תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנ"ו)

הדמויות במעשה

המעשה שלפנינו מספר על אירוע גורלי בחייהם של רבי עקיבא ובתו. נוסף על כך, אנו פוגשים במעשה גם כמה דמויות משנה:

- הכלדיים (אסטרולוגים הרואים בכוכבים את העתיד) שניבאו על מות הבת בחתונתה.
 - העני שקרא בפתח הבית בזמן החתונה, וקיבל מן הכלה את מנתה.
 - הנחש שהומת על ידי המכבנה (הסיכה להידוק של הבגד או השיער) של הבת, אשר נעצה אותה בסדק שבקיר, בלי שהייתה מודעת לכך שבכך ניצלה ממוות.
- חשוב לציין כי על אף שהבת היא דמות חשובה בסיפור, היא לא הדמות המרכזית כי היא אינה עוברת שינוי והתפתחות במהלכו. היא לא ידעה על הסכנה האורבת לה ביום חופתה. היא גם לא ידעה שהרגה את הנחש כשנעצה את המכבנה בסדק שבקיר. המעשה שעשתה - כששמה לב לעני אשר קרא בפתח הבית בזמן סעודת החתונה ונתנה לו את מנתה - משקף את אופי הבת. היא הייתה רגישה וצדיקה לפני המעשה ואחריו. מכאן שהיא מתאפיינת כ"דמות שטוחה" שאיננה עוברת שינוי.

לעומת זאת, רבי עקיבא ניכר כ"דמות עגולה", והוא אכן עובר שינוי משמעותי במהלך המעשה. הוא עובר במהלך הסיפור מדאגה רבה לתחושת ישועה, המובילה אותו גם ללמד את הרבים כי צדקה מצילה ממוות. הבדל זה בין "דמות שטוחה" ל"דמות עגולה" מציע שרבי עקיבא הוא הדמות המרכזית במעשה ולא בתו.

למעשה אפשר לתמוך בקביעה זאת בעוד שלושה נימוקים:

- המעשה מתחיל ונגמר ברבי עקיבא במצבים שבהם הוא ניצב בלי בתו (בתחילה עם הכלדיים ולבסוף בבית המדרש).
- במעשה המספר מאפשר לנו להיכנס רק ללבו ולתודעתו של רבי עקיבא, ולא לאלו של בתו. אצלה מתוארים רק מעשים, בעוד שאצלו מתוארים גם רגשות ומסקנות.

- שם הבת אינו מוזכר כלל בסיפור אלא רק רבי עקיבא מוזכר בשמו.
לכן אפשר לקבוע כי רבי עקיבא הוא הדמות המרכזית במעשה (להרחבה בעניין אפשר לעיין בתשובה לשאלה 1).

אופי הסיפור

- בסיפור זה קיימים מאפיינים רבים של ז'אנר מעשי החכמים המצוי בגמרא ובמדרשים:
- הסיפור קצר ותמציתי ומלא בפערי מידע (למשל, שמה של בתו של רבי עקיבא לא נמסר, החתן ושאר בני המשפחה כלל לא מוזכרים בסיפור, ולא מוזכר היכן אירע הסיפור).
 - אין תיאור ברצף של זמן אלא ישנה קפיצה בזמן מאירוע לאירוע (קפיצה מנבואת הכלדיים לסעודת החתונה, והחופה עצמה כלל אינה מתוארת).
 - כמעט שלא מוזכרים רגשות, ואין תיאור של עולם פנימי אלא ניכר איפוק רגשי. בסיפור זה נאמר על רבי עקיבא כי לאחר שקיבל את נבואת הכלדיים "היה דואג על הדבר הרבה", אבל מעבר לכך אין כניסה לעומק נפשו של האב החרד.
 - הסיפור מורכב מדיאלוג קצר (אחד או יותר) שמשמש כמפגש בין דמויות, שכל אחת מהן מבטאת תפיסת עולם. כך נוצר מתח המוליד קונפליקט שמחייב הכרעה בין תפיסות העולם השונות. במקרה שלנו זהו הדיאלוג בין רבי עקיבא לכלדיים ואחר כך בינו לבין בתו.

בדרך כלל ספרות האגדה המופיעה בתלמוד ובמדרש מנוסחת באופן קצר ותמציתי, לכל פרט בסיפור יש משמעות חשובה. המעשה מספרות התלמוד והמדרש אינו מפורט, ומעורר חשיבה פרשנית דווקא בגלל הפרטים החסרים בו (לכן נכתבה פרשנות רבה על הסיפורים הללו על ידי גדולי הרבנים מן הראשונים והאחרונים. בסיכום זה ניעזר בפרשנותו של הריטב"א).

בדרך האופיינית לספרות האגדה, גם המעשה של רבי עקיבא ובתו ניכר כקצר וכתמציתי. כאשר אנו קוראים את הסיפור עולות שאלות מהותיות:

- כיצד קיבל רבי עקיבא נבואה מכלדיים (אסטרולוגים הרואים בכוכבים את העתיד), שהרי דבר זה אסור בתורה המצווה: "תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים י"ח, 13)?
- מדוע דאג כל כך רבי עקיבא בגלל אזהרת הכלדיים? האם האמין שבתו אכן תמות ביום חופתה?
- אם דאג רבי עקיבא, מדוע לא הזהיר את בתו לקראת יום חתונתה?
- אם הסיפור קצר כל כך ותמציתי, מדוע הוא טורח לציין פרט שנראה כחסר משמעות - שהמכבנה ננעצה דווקא בעינו של הנחש?

נושא מרכזי בסיפור - גורל ובחירה

אחת השאלות הגדולות שבה התחבטו הוגי דעות היא: האם גורלו של אדם נקבע מראש על פי מזלו, או שהכול תלוי בבחירתו? מן הסיפור עולה השקפתו של רבי עקיבא כי גזרת הגורל אכן קיימת בעולם. אם נגזר על אדם (כולל על איש מעם ישראל) שיקרה לו אסון, הוא לא יוכל להיחלץ מכך, וכל ניסיונותיו לשנות את הגורל ייכשלו. אבל למרות זאת עם ישראל יכול להתעלות מעל לגזרת הגורל. קיום המצוות מאפשר את העלייה מעל הנהגת הגורל ובפרט מצוות הצדקה (כפי שנאמר בתפילת ימים נוראים: "ותפילה ותשובה וצדקה מעבירים את רוע הגזרה").

הריטב"א מסביר שרבי עקיבא לא הלך אל הכלדיים כדי לברר איתם את העתיד (באופן שהתורה אסרה). הוא כנראה דיבר עמם בעניין אחר, והם אמרו לו מרצונם את אותה הנבואה הטרגית, שאת בתו יכיש נחש ביום חופתה, וכך תמות. רבי עקיבא דאג רבות בגלל הדבר, כי ידע שפעמים רבות יש בדבריהם של הכלדיים אמת. הוא ידע שאדם אינו יכול לבטל את גזרת הגורל. גם אם יזהיר את בתו וישמור עליה מכל משמר, לא יועיל הדבר. הנחש יצליח למצוא את הסדק שדרכו ייכנס, ויכיש אותה למוות.

רבי עקיבא שואל את בתו אחרי מציאת הנחש המת: "מה עשית?" כי ברור לו שהריגת הנחש לא הייתה מקרית. ברור שהיה כאן רגע מופלא, שבו התבטל הגורל בפני המצווה. לכן כאשר בתו מספרת לו על העני, רבי עקיבא אומר: "מצווה עשית". כלומר המצווה שעשית, לפי תומך, בלי שציפית לקבל תמורה כלשהי, היא שחילצה אותך מגורל המוות.

נושא מרכזי נוסף - סוגיית הרגישות החברתית

בתו של רבי עקיבא שלא הייתה מודעת כלל לסכנה שריחפה מעל ראשה, קיימה ביום חתונתה את מצוות הצדקה. היא עשתה זאת באופן המהודר והמושלם ביותר: לא מתוך חובה חיצונית אלא מתוך רגישות חברתית אמיתית.

בסיפור הבת מתארת כי במהלך סעודת החופה בא אותו עני וקרא בפתח בבקשה למזון. לכאורה, זהו מצב שבו מתבקש לסייע לעני, שהרי ישנה ארוחה עשירה ואין מניעה חומרית מלתת לו אוכל. אלא שיש מניעה אחרת: "כל העולם טרוד בסעודה". כלומר ישנה הסחת דעת עקב ההמולה של האירוע החברתי. אפשר לדמיין כיצד כולם נהנים מאוכל טעים במיוחד ומהשמחה באירוע, הבית הומה מרעש המסובים לארוחה, ואין להם בכלל יכולת לראות עני מסכן הקורא בפתח הבית: "אין שומע לו".

על רקע אדישות הסועדים לקריאות העני שבפתח תכונות הבת מודגשות כמופת לרגישות ולנתינה:

- היינו מצפים שדעתה של בתו של רבי עקיבא, כלה בחתונתה, תהיה מוסחת במיוחד, שהרי זהו אירוע מרגש כל כך בשבילה, אבל מכל באי הבית דווקא היא זאת ששמה לב לעני.
- ניכר שהיא לא שלחה שליח, אלא היא עצמה קמה ממקומה, ניגשה לעני, ונתנה לו לאכול את כל המנה היפה שניתנה לה ככלה מאביה. ייתכן שעשתה זאת כדי לפייס את העני על